

“VAI MĒS SPĒSIM BŪT TICAMI?” MODRIS PLĀTE – PĀRMAIŅU VIZIONĀRS LUTERĀŅU BAZNĪCĀ UN SABIEDRĪBĀ LATVIJĀ 20. GADSIMTA 80. GADOS*

Linards Rozentāls

 0009-0001-2479-8761

Pētījumā analizēta ticamības krīze Latvijas Evaņģēliski luteriskajā baznīcā vēlinā sociālisma periodā un mācītāja Modra Plātes un viņa amatbrāļu iedvesmotās mācītāju kustības “Atdzimšana un atjaunošanās” ierosinātie transformatīvie procesi baznīcā un sabiedrībā. Kustības aktivitātes, kas bija daļa no 1975. gada Eiropas Drošības un sadarbības konferences Helsinku Noslēguma akta pieņemšanas izraisītās pilsoniskās kustības sociālistiskā bloka valstīs, iesaistīja baznīcu Trešajā Atmodā un veicināja ilgtspējīgas pārmaiņas padomju okupācijas režīma domāšanas paradigmas deformētā sabiedrībā un individuā.

Atslēgas vārdi: kustība “Atdzimšana un atjaunošanās”, Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca, Modris Plāte, Trešā Atmoda

Ievads

20. gadsimta 80. gados Latvijas Evaņģēliski luteriskajai baznīcai (turpmāk – LELB) bija uzkrājusies ilgstoša pieredze, darbojoties padomju režīma apstākļos. Tās dēļ baznīcas vadība vēlinā sociālisma noslēdzošajā posmā¹ bija samierinājusies un

* Raksts izstrādāts pēcdoktorantūras pētniecības projektā “Panākumspēja sabiedrības ilgtspējīgai un integrālai attīstībai kustības “Atdzimšana un atjaunošanās” gadījuma kontekstā” (projekta līguma Nr. 1.1.1.2/VIAA/3/19/498).

¹ Šajā rakstā vēlinā sociālisma hronoloģiskie ietvari tiek datēti no 1956. gada līdz 1991. gadam, proti, līdz PSRS likvidācijas brīdim, ietverot arī Mihaila Gorbačova reformu periodu, balstoties vēsturnieka Sergeja Žuka interpretācijā. Skat. Zhuk 2013, 259.

kā nemaināmu faktu pieņēmusi, ka konstitucionāli no padomju valsts atdalītā baznīca patiesībā ir nesaraujami saistīta ar komunistisko okupācijas režīmu un darbojas tā pārraudzībā kā sava veida “valsts baznīca”.²

Draudžu locekļu skaits un cilvēku interese par garīgo dzīvi samazinājās.³

	1940	1967	1971	1981	1987
Draudzes locekļi	1 075 641	58 297	41 796	32 400	25 000

Viens no intereses par garīgo dzīvi indikatoriem bija svētdarbības, piemēram, bērnu kristības.⁴ Diskusijas Grobiņas un Kuldīgas–Dobeles iecirkņa mācītāju konventos 20. gadsimta 80. gadu sākumā atklāja, ka šīs svētdarbības nereti bija formālas, bez pietiekamas garīgās izglītības seguma.⁵

	1938	1949	1953	1966
Bērnu kristības	15 032	7000	4613	975

Visās sociālistiskajās valstīs un Baltijas padomju republikās baznīcu distancēto un nogaidošo pozīciju iepretī politisko pārmaiņu procesiem 20. gadsimta 80. gadu beigās noteica to ciešā piespiedu sadarbība ar valsti. LELB kā oficiāla organizācija padomju varas sistēmā bija varējusi izdzīvot, īstenojot sev ierādīto lomu tajā sfērā, kurā tā padomju varai bija vajadzīga, proti, atbalstīt pastāvošo iekārtu, būt patriotiskai “padomju dzimtenes” pārstāvei, atrasties pastāvīgās attiecībās ar komunistiskā okupācijas režīma iestādēm un būt padomju ideoloģiju atbalstošam aktoram arī uz starptautiskās politiskās skatuves, vismaz formāli aizstāvot sociālistiskās vērtības.⁶ Šis izdzīvošanas veids noteica oficiālās baznīcas piesardzīgo nostāju iepretī politiskajiem un sabiedriskajiem pārmaiņu procesiem. Tajā pašā laikā draudžu locekļi 80. gadu beigās visās Eiropas komunistisko režīmu valstīs dažādā veidā uzņēmās politisko atbildību, riskēja, piedalījās savu valstu politisko sistēmu maiņā un režīmu sabrukumā.⁷ Latvijā šo lomu un atbildību visas luteriskās baznīcas vārdā uzņēmās kustība “Atdzimšana un atjaunošanās” (turpmāk – Kustība),

2 Rozentāls 2017, 222.

3 Informatīvā atskaite par 1966. gadu PSRS MP Reliģijas lietu padomes priekšsēdētājam V. A. Kurojedovam, Latvijas Kompartijas CK sekretāram A. Vosam un Latvijas PSR MP priekšsēdētāja vietniekam V. Krūmiņam [kr. val.], 18.02.1967. LNA-LVA, 1419–3–281, 92. lp.

4 Ibidem; Talonens 2009, 212–215.

5 Rozentāls 2017, 223.

6 Beljakova, Bremer, Kunter 2016, 215.

7 Ibidem, 211.

kuras viens no līderiem un arī oficiāli ievēlētiem pārstāvjiem⁸ bija Kuldīgas draudzes mācītājs Modris Plāte.

Līdz šim ir veikts pētījums par pārmaiņu procesiem LELB 20. gadsimta 80. gadu beigās un Kustības izveidošanos un darbību,⁹ par LELB mācītāju opozīcijas kustības aktivitātēm 1981.–1984. gadā, kas uzskatāms par laika periodu, kurā formējās Kustības galvenās idejas un aktori,¹⁰ pētnieku uzmanība ir bijusi centrēta uz LELB lomu Latvijas Atmodā 1987.–1989. gadā,¹¹ kā arī uz notikumu hronoloģiju, kas saistīti ar Kustības darbību,¹² un valsts un LELB attiecībām laika posmā no 1965. līdz 1985. gadam.¹³ Raksta autors uzskata, ka Plātes loma gan mācītāju opozīcijā 80. gadu sākumā, gan kustības izveidē un darbībā, kā arī 80. gadu beigu un 90. gadu sākuma periodā LELB vēsturē ir vairāk nekā nepietiekami novērtēta. Plāte bija LELB neformālais līderis, un šis raksts ir pirmais solis, lai viņa lomu apzinātos, novērtētu un iemūžinātu.

Šajā rakstā ir izmantoti Latvijas un ārzemju – LELB Amerikā (turpmāk – LELBA) – arhīvu materiāli, kā arī Kustības locekļu un atbalstītāju privātarhīvu materiāli, kas ļauj restaurēt gan notikumu secību, gan atklāt iesaistīto personu attiecību dinamiku, plašāk izprast Kustības un LELB trimdas daļas savstarpējo sakaru nozīmi un ieguldījumu LELB transformācijai no marginālas un sabiedrībā nerelevantas kopienas par vienu no Latvijas Atmodas aktoriem Kustības personā; tāpat tie atspoguļo informatīvo atbalstu Kustībai starptautiskajā telpā, kā arī Plātes atbalsta un solidaritātes akcijas LELB trimdas daļā un starptautiski.

Plāte Kuldīgas draudzē un opozīcijā LELB vadībai

Viena no retajām, kas 20. gadsimta 80. gados piedzīvoja uzplaukumu, bija Kuldīgas draudze, kurā par mācītāju 1982. gadā kļuva teoloģijas kandidāta grādu ieguvušais Latvijas Valsts universitātes Fizikas un matemātikas fakultātes absolvents, bijušais Salaspils atomreaktora zinātniskais līdzstrādnieks Modris Plāte, kurš līdz 1979. gadam strādāja LELB Konsistorijā par arhibīskapa Jāņa Matuļa sekretāru. Plāte ir atzinis, ka galvenais iemesls viņa aiziešanai no darba Konsistorijā bija nevēlēšanās piekrist Matuļa ieteikumam būt pietiekami "elastīgam" un sadarbīgam

8 Kustības "Atdzimšana un atjaunošanās" lēmums Nr. 1, 28.07.1987. Aivara Beimaņa privātarhīvs.

9 Rozentāls 2024.

10 Rozentāls 2017.

11 Rubenis 2006, 388–399.

12 Laugalis 1998.

13 Zikmane 2001.

Mācītājs Modris Plāte pie Kuldīgas Sv. Annas baznīcas, 20. gadsimta 80. gadu beigās.
Foto no LELBA arhīva

Pastor Modris Plāte at St. Ann's Church in Kuldīga in the late 1980s. Photo from LELBA Archive

ar VDK darbiniekiem.¹⁴ Šo pārliecību Plāte, kurš bija arī VDK operatīvās novērošanas lietas objekts, pauda arī dievkalpojumos, aicinot "draudzes locekļiem paskatīties, vai blakus nav izpildkomitejas pārstāvju, komjauniešu, kuri noklausās un meklē iespējas, kā presē nomelnot ticīgos", un tādus "dzīt laukā no baznīcas".¹⁵

Plāte izveidoja modernu draudzes darba prototipu, kuru vēlāk 20. gadsimta 90. gados, transformējot okupācijas režīma ierobežotās garīgās dzīves iespējas, sāka īstenot arī citur Latvijā. Plātes panākumu atslēga slēpās viņa spējā izprast sava laikmeta pārmaiņas, "slāpes" pēc garīguma, vēlmē, lai baznīca būtu relevanta, bet arī viņa pilsoniskajā drosmē, nostājoties pret okupācijas režīma attieksmi pret baznīcu un reliģiju.¹⁶

Plātem – līdz ar Aivaru Beimani un Juri Rubeni – bija noteicoša loma mācītāju un viņu domubiedru opozīcijas grupā iepretī baznīcas vadībai un Matulim 20. gadsimta 80. gadu sākumā. Šīs grupas sastāvā bez viņiem ietilpa arī Erberts Bikše, Andrejs Kavacis, Atis Vaickovskis un Jēkabs Dzeguze. Viņu mērķis bija panākt baznīcā pārmaiņas – "no apakšas veidot spiedienu, kas baznīcas vadību mudinātu kaut ko darīt".¹⁷ Astoņdesmito gadu sākuma mācītāju neformālās grupas idejās varēja saskatīt ilgas pēc pilsoniskas sabiedrības un alternatīvas vides baznīcā, kas "valsts varai paklausīga, klusa un sadarboties gatava".¹⁸ Kustība apņēmas atteikties no jebkurām sadarbības saitēm ar VDK, draudzēs nenoturēt padomju svētku dievkalpojumus, veidojot brīvas garīgās opozīcijas salas.¹⁹

Konsistorijas un padomju varas iestāžu iebildumi pret Plāti

1985. gada 19. augustā arhibīskaps Matulis nomira. Nākamā gada 25. februārī notika Konsistorijas sēde, kurā arhibīskapa amatam izvirzīja Erika Mestera kandidatūru, ko atbalstīja RLP.²⁰ Ārkārtas Ģenerālā Sinode notika 15. aprīlī, un tajā viņu ievēlēja par arhibīskapu uz septiņiem gadiem.

¹⁴ Intervija ar Modri Plāti, 14.01.2013.

¹⁵ Aģenta "Zenta" ziņojums [kr. val.]. LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē "Delta-Latvija", 14.04.1983. LNA-LVA, Latvijas Valsts arhīva VDK digitālo dokumentu lasītava.

¹⁶ Mācītājs Modris Plāte 1987. gada pavasarī. Hronoloģiski dokumenti par plaisu dzimtenes baznīcā 1987. gadā. I. LELBA arhīvs.

¹⁷ Rozentāls 2017, 223.

¹⁸ Intervija ar Juri Rubeni, 27.03.2013.

¹⁹ Rubenis 2006, 390.

²⁰ LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 2, 25.02.1986. LELB arhīvs, 1–3–42, 209. lpp.

Konsistorijas locekļi bija neapmierināti ar jaunām vēsmām Kuldīgas draudzē, savukārt ar draudzes un reliģijas nozīmes uzplaukumu Kuldīgas iedzīvotāju vidū – vietējās padomju varas pārstāvji, kuri izdarīja spiedienu gan uz draudzi, gan uz RLP pilnvaroto Edgaru Kokaru-Tropu, instrumentalizējot nelielo ar Plātes darbību neapmierināto cilvēku loku arī pašā Kuldīgas draudzē.

Jau pirmajā Konsistorijas plenārsēdē pēc Sinodes, 1986. gada 22. jūlijā,²¹ izcēlās asa diskusija par Plātes darbību un liturģiskiem jaunievedumiem Kuldīgas draudzē. Būtiska izmaiņa Konsistorijas un valsts iestāžu attieksmē pret Plāti saistās ar viņa līdzdalību draudzes locekļa mācītāja Māra Ludvika aizstāvēšanā pret baznīcas un padomju varas iestāžu liegumu viņam kalpot kā mācītājam. Mesters teica, ka “viņš atļauj sākt darbu kaut šodien, bet ir viens “bet” – ir liela pretestība no attiecīgām iestādēm”.²² 1987. gada 7. janvārī laikrakstā “Padomju Jaunatne” publicēja J. Pipara (īstajā vārdā Roberts Ostrovskis) rakstu “Bada laikā velns pat mušas ēd”, iesākot mediju kampaņu, kuras mērķis bija pēc iespējas nepievilcīgā gaismā atklāt Ludvika personību, balstoties savulaik safabricētajā apsūdzībā par spekulāciju ar automašīnu tirdzniecību un dokumentu viltošanu.²³

Plāte, Beimanis, Rubenis, Jānis Vanags un Vaickovskis tā paša gada 8. janvārī laikraksta redakcijā klātienē iesniedza protesta vēstuli, kurā apsūdzēja laikrakstu *perestroikas* ignorēšanā, Ludvika biogrāfijas tendenciozā interpretācijā, viņa nomelnošanā un “puspatiesību” izplatīšanā.²⁴ Laikraksta redakcija “kategoriski” atteicās to pat pārrunāt. “Par šo lietu nekādas diskusijas nenotiks.”²⁵ Visaktīvāk Ludviku aizstāvēja Plāte. Tas izraisīja valsts iestāžu tālāku pretreakciju.

1987. gada janvāra sākumā Kuldīgas rajona izpildkomiteja un komunistiskās partijas komiteja nosūtīja vēstuli Kokaram-Tropam, kurā apgalvoja, ka Plāte “regulāri pieļaujot būtiskas atkāpes no Nolikuma par reliģiskām apvienībām LPSR, mācītāja sprediķi graujot padomju iestāžu autoritāti, no kanceles tiekot nomelnota padomju prese, Plātes darbība saasinot situāciju pilsētā, izraisot nemieru un sašutumu”, un lūdza, “ņemot vērā radušos situāciju”, anulēt Plātem

21 LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 4, 22.07.1986. LELB arhīvs, 1–3–42, 214.–215. lpp.

22 Māris Ludviks. Pāvila Brūvera telefonsarunas transkripts, 06.03.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

23 Pipars 1987.

24 A. Beimanis, J. Rubenis, M. Plāte, J. Vanags, A. Vaickovskis laikraksta “Padomju Jaunatne” redakcijai, 08.01.1987. Hronoloģiski dokumenti par plaisu dzimtenes baznīcā 1987. gadā. I. LELBA arhīvs.

25 Māris Ludviks. Pāvila Brūvera telefonsarunas transkripts, 06.03.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

reģistrācijas apliecību Kuldīgas un Ēdoles draudzēs.²⁶ Šo iesniegumu Kokars-Trops nodeva izskatīt Konsistorijai. 9. janvārī Konsistorija saņēma arī Kuldīgas draudzes priekšnieka Āra Freimentāla sūdzību par Plāti, "kurš tērpjas svētkos baltā talārā, rīko procesiju gājienus ap baznīcu Lieldienu rītos, tura mūsu konfesionai neparastus dievkalpojumus un citas izrīcības", ko bija parakstījusi 41 persona.²⁷

1987. gada pirmajos mēnešos vairāki Konsistorijas locekļi – Pēteris Cielavs, Kārlis Gailītis un Jānis Liepiņš – vēl centās Plāti aizstāvēt un attaisnot, norādot uz Kuldīgas draudzes uzplaukumu viņa kalpošanas laikā. Tomēr nostāties Plātes pusē un noraidīt valsts iestāžu prasības Konsistorija neuzdrīkstējās, tā vietā meklējot, kā vienlaikus "sēdēt uz abiem zirgiem" – saglabāt labas attiecības ar RLP pilnvaroto un ļaut Plātem palikt draudzē –, lūdzot Kokaru-Tropu, lai viņš "izšķirtu labvēlīgi un nenoņemtu mācītāju no amata, ka tas varētu darboties uz priekšu, ja viņš to atzītu par iespējamu".²⁸ Pret šādu lūgumu balsoja Jānis Bērziņš un Sigurds Sproģis, kuri uzskatīja, ka Plāte ir nekavējoties jāatceļ no Kuldīgas draudzes. 1987. gada 3. martā Kuldīgas draudzes kopsapulce atbrīvoja no amata Freimentālu, kā iemesls bija neapmierinātība ar viņa darbību un uzvedību.²⁹

18. marta sēdē Mesters ziņoja, ka, lai arī notikusi saruna ar Kokaru-Tropu, kurš piekritis Plātes palikšanai Kuldīgas draudzē, starplaikā Plāte ir izraidījis vietējās izpildu komitejas pārstāvi no draudzes "divdesmitnieku"³⁰ sapulces, kas konfliktu ar varas pārstāvjiem padziļinājis. Kokars-Trops izsaucis pie sevis Mesteru un Liepiņu un "pieprasījis noņemt mācītājam tiesības kalpot Kuldīgā, dodot viņam iespēju kalpot kādā citā draudzē".³¹ Sēdē Mesters un citi Konsistorijas locekļi norādīja, ka "mācītājs Plāte jau ilgāku laiku neievēro Jaunās Derības norādījumu: "ikviens lai ir paklausīgs varām, kas valda", un ir aizmirsis, ka Baznīcas darbiniekam jāuztur lojālas attiecības ar vietējo Padomju varu, [...] pie tam, ja turpināsim viņu aizstāvēt, Pilnvarotais un valsts iestādes atradīs citas sviras, kā mūsu Baznīcai kaitēt, īpaši finansu jautājumos. Tāpēc mums jāmacās daudz ko "norīt". Principi gan ir laba lieta, bet šobrīd nav īstais brīdis tos pielietot, vispusīgi un reālistiski

26 Māris Ludviks. Pāvila Brūvera telefonsarunas transkripts, 06.03.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

27 LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 3, 25.02.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 218. lp.

28 Ibidem, 220. lp.

29 Kuldīgas evaņģēliski luteriskās draudzes kopsapulces protokols, 03.03.1987. Kuldīgas Sv. Annas evaņģēliski luteriskās draudzes arhīvs, 169.–170. lp.

30 Draudzes dibinātāji saskaņā ar "Nolikuma par reliģiskām apvienībām LPSR" (apstiprināts ar LPSR AP Prezidija dekrētu 1976. gada 28. oktobrī) II sadaļas 7. pantu.

31 LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 4, 18.03.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 223.–224. lp.

jāapsver, kā pirmajā vietā paturēt ne atsevišķa mācītāja, bet visas Baznīcas intereses.”³² Konsistorija nolēma “mūsu Baznīcas nākotnes labā” pārcelt Plāti ar 1. maiju no Kuldīgas un Ēdoles draudzēm uz Balvu, Liepnas un Viļakas draudzēm.³³

Šim lēmumam sekoja negaidīti asa daudzu mācītāju reakcija. 19 mācītāji un mācītājas 31. martā iesniedza protesta vēstuli Konsistorijai: “Griezties pie Jums spiež mūsu garīdznieku sirdsapziņa, jo uzskatām, ka klusēšana šai gadījumā būtu amorāla.”³⁴ Protesta vēstuli nosūtīja vēl citi pieci mācītāji, kuri rakstīja, ka rīcība pret Plāti ir viena no mūsu valsts “demokratizācijas” procesa kompromitējošākajām ilustrācijām.³⁵

20. aprīlī Konsistorija visiem LELB garīdzniekiem, draudžu padomēm un revīzijas komisijām izsūtīja apkārtrakstu, kas noteica, ka 7. novembrī jānotur visu Rīgas mācītāju un draudžu kopīgs dievkalpojums par godu “Lielās Oktobra sociālistiskās revolūcijas 70. gadadienai”, kā arī aizliedza mācītājiem, draudot ar atlaišanu no amata, vilkt albas, organizēt garīgas mūzikas koncertus un apspriest un kritizēt Konsistorijas darbību.³⁶ Plāte kopā ar vēl 21 mācītāju 8. maijā vērsās pie Konsistorijas, ka “mūsaprāt, šī raksta saturs ir teoloģiski nepareizs, patiesai Kristus baznīcai bīstams un pat antikristīgs, paskaidrojam, ka savas sirdsapziņas dēļ šo rakstu ievērot nevaram”, un pieprasīja “sasaukt ārkārtējo ģenerālo sinodi, lai izskatītu jautājumu par arhibīskapa atbilstību ieņemamajam amatam”.³⁷ Plāte Kuldīgas draudzē turpināja kalpot arī pēc 1. maija.

Plātes un Ludvika aizstāvībā iesaistījās Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupa “Helsinki-86”.³⁸ Arī LELBA prezidents Vilis Vārsbergs par notikumiem LELB jau aprīlī ziņoja pasaules sabiedrībai.³⁹

32 LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 4, 18.03.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 224. lp.

33 Ibidem.

34 19 mācītāju vēstule arhibīskapam un Konsistorijai, 31.03.1987. LELBA arhīvs.

35 Jāņa Rožkalna atklātā vēstule latviešu sabiedrībai [angļu val.], 29.04.1987. Hronoloģiski dokumenti par plaīsu dzimtenes baznīcā 1987. gadā. I. LELBA arhīvs.

36 Apkārtraksts Latvijas ev. lut. Baznīcas garīdzniekiem, draudžu padomēm un revīzijas komisijām, 20.04.1987. LELBA arhīvs.

37 Jāņa Rožkalna un Pāvila Brūvera telefonsarunas transkripts, 12.05.1987. LELBA arhīvs.

38 Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas “Helsinki-86” iesniegums Helsinku līguma parakstītāju valstu valdībām, 14.05.1987. LELBA arhīvs.

39 Vārsberga vēstule “Pastor Modris Plate needs Your help”, 02.04.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs; Vārsberga vēstule E. Kokaram-Tropam, arhibīskapiem A. Lūsim un E. Mesteram, 29.04.1987. LELBA arhīvs; Vārsberga vēstule Gunnaram Stolsetam un Džonom Hokam [angļu val.], 29.04.1987. LELBA arhīvs.

Kustība "Atdzimšana un atjaunošanās"

Plāte kopā ar citiem domubiedriem 1987. gada 14. jūnijā izveidoja kustību "Atdzimšana un atjaunošanās",⁴⁰ LELB mācītāju un Teoloģijas semināra pasniedzēju grupai izplatot paziņojumu par Kustības dibināšanu un tās mērķiem – ar aicinājumu visiem garīdzniekiem tai pievienoties.⁴¹ To parakstīja Roberts Akmentiņš, Roberts Feldmanis, Aivars Beimanis, Jānis Kārklis, Modris Plāte, Juris Rubenis, Jānis Vanags, Augusts Ālers, Atis Vaickovskis, Andrejs Kavacis, Viesturs Pirro, Erberts Bikše, Māris Ludviks, Ēriks Jēkabsons un Armands Akmentiņš.⁴²

Kustības dibināšanas pamatiemesls bija LELB lomas un nozīmes kritums, kas "lielā mērā noticis tāpēc, ka LELB vadība visus pēckara gadus ir pakalpiģi centusies pielāgoties valdības uzstādītajiem noteikumiem un prasībām, klusējusi visur tur, kur tautai atņemtas iespējas brīvi kopt kristīgo dzīvi, kā arī tur, kur notikuši būtiski cilvēka tiesību pārkāpumi",⁴³ kā arī LELB vadības gadiem ilgā agresīvā vēršanās pret mācītājiem, kuri centās baznīcas un draudžu dzīvi atjaunot, iedzīvīnāt un komunicēt Evaņģēliju sava laikmeta cilvēkiem viņiem uztveramās formās un valodā.⁴⁴

Kustības dibināšanas mērķis bija atklāti iestāties par izmaiņām padomju režīma politikā un attieksmē pret reliģiju un baznīcu – kritizējot vienīgo publiski pieejamo tiesību aktu, kas regulēja valsts un baznīcas attiecības – 1976. gadā pieņemto "Nolikumu par reliģiskajām apvienībām LPSR", jo tas "vairs neatbilst reālajai situācijai un traucē demokratizācijas procesa norisei baznīcā".⁴⁵ Kustība atsaucās uz Eiropas Drošības un sadarbības Helsinku konferences 1975. gadā pieņemto Nobeiguma aktu, kas paredzēja, ka to parakstījušās dalībvalstis ievēros vispārējās cilvēktiesības un cilvēka pamatbrīvības, to skaitā apziņas un reliģiskās brīvības. Nobeiguma akts lika PSRS tiesiski sakārtot attiecības ar reliģiskajām organizācijām – izstrādāt un publicēt šādu nolikumu katrai no padomju republikām. Līdz tam baznīcu darbību regulējošie normatīvie akti bija noslepenoti

40 Detalizēta informācija par kustības "Atdzimšana un atjaunošanās" pamatprincipiem, priekšlikumiem un prasībām, kā arī citiem ar kustību saistītiem jautājumiem pieejama: <https://luteradraudze.lv/par-draudzi/vesture/>.

41 Garīdznieku grupas "Atdzimšana un atjaunošanās" dokuments Nr. 1, 14.06.1987. Aivara Beimaņa privātarhīvs.

42 Domburs 2018.

43 Jāņa Rožkalna un Pāvila Brūvera telefonsarunas transkripts, 12.05.1987., 2. lpp. LELBA arhīvs.

44 Kustības "Atdzimšana un atjaunošanās" vēstījums LELBA draudzēm [bez datējuma]. LELBA arhīvs.

45 Garīdznieku grupas "Atdzimšana un atjaunošanās" dokuments Nr. 1, 14.06.1987. Aivara Beimaņa privātarhīvs.

un nepieejami, to publiskošanu uzskatīja par valsts noslēpuma atklāšanu.⁴⁶ Nobeiguma aktu publicēja arī sociālistisko dalībvalstu, to skaitā PSRS presē (latviešu valodā – 1975. gada nogalē atsevišķā brošūrā “Miera, drošības un sadarbības vārdā”⁴⁷), kas izraisīja ārkārtīgi spēcīgu cilvēktiesību un pilsonisko kustību un opozīcijas vilni sociālistiskajās valstīs, arī PSRS, veidojoties “Helsinku grupām”,⁴⁸ kurās aktīvi iesaistījās arī kristieši. Šādas grupas izveidojās PSRS (Krievijā, Ukrainā, Gruzijā, Armēnijā, Lietuvā, Latvijā), Polijā (“Strādnieku aizsardzības komiteja”), Čehoslovākijā (“Harta 77”⁴⁹) un Vācijas Demokrātiskajā Republikā (“Miera un cilvēktiesību iniciatīva”). Vairāki Kustības dalībnieki atradās ciešās attiecībās ar 1986. gadā nodibinātās Latvijas cilvēktiesību aizstāvju grupas “Helsinki-86” locekļiem – Rubenis tās veidošanās laikā bija mācītājs Liepājas Luterā draudzē (1982–1989), grupas locekļi Linards Grantiņš un Raimonds Bitenieks bija šīs draudzes locekļi.⁵⁰ Pastāv uzskats, ka Kustības locekļi Rubenis un Ludviks bija galvenie “Helsinku-86” dokumentu izstrādātāji un arī ideoloģisko nostādņu veidotāji.⁵¹ Grupa prasīja arī mainīt PSRS politiku attiecībā pret reliģiju un baznīcu.⁵² Līdz ar to var pieņemt, ka arī Kustības mērķos un prasībās atspoguļojas “Helsinku gars” – tās izveide Latvijā bija daļa no vairāk nekā jau desmit gadus aktīvās pilsoniskās kustības PSRS un citās sociālistiskajās valstīs.

Informāciju par “Helsinki-86” rīkotajām aktivitātēm un tās dokumentus publicēja “samizdata” žurnāls “Auseklis”, kura izveidē iesaistījās arī Plāte, Ludviks un Rubenis. Latvijas PSR VDK aģentūras ziņojumā, kas datēts ar 1987. gada 17.–24. septembri un kura autors bija aģents “Pols” (Ivars Žukovskis⁵³), minētas “daudzskaitlīgas savstarpējās tikšanās”, lai izveidotu “neatkarīgā izdevuma “Auseklis”” redakciju.⁵⁴

46 Beljakova, Bremer, Kunter 2016, 137.

47 Nobeiguma akta pēcvārda vietā. *Cīņa*, 06.01.1976., 3, 3. lpp.

48 Saal 2014, 3.

49 “Harta 77” kļuva par vienu no zināmākajām pilsoņu tiesību iniciatīvām, un to atbalstīja liela daļa katoļu un protestantu mācītāju.

50 Laugalis 1998, 61.

51 Delfi TV ar Jāni Domburu. *Maisi vaļā: tolaik domāju, ka visi mācītāji Latvijā sadarbojas ar čeku. Atbild Juris Cāltis*. Pieejams: <https://www.delfi.lv/delfi-tv-ar-jani-domburu/pilnie-raidijumi/maisi-vala-tolaik-domaju-ka-visi-macitaji-latvija-sadarbojas-ar-ceku-atbild-juris-calitis-pilns-ieraksts.d?id=52560011> (skatīts 01.12.2022.).

52 Saal 2014, 175.

53 Rubenis 2006, 392.

54 Aģenta “Pols” ziņojums LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē “Delta-Latvija”, 06.04.1988. LNA-LVA, Latvijas Valsts arhīva VDK digitālo dokumentu lasītava.

Mesters ieteica Kustībai pašlikvidēties – “pretējā gadījumā varētu būt neparedzamas konsekvences”.⁵⁵ 10. augustā Konsistorija visiem mācītājiem izsūtīja apkārtrakstu par tās 29. jūlijā pieņemtu vienprātīgu lēmumu, kurā Kustības dibināšana klasificēta kā šķeltnieciska darbība, jo “tā notikusi bez iepriekšējās sazināšanās ar Baznīcas vadību un ir radījusi nemieru un neziņu, un pat šķelšanos mūsu Baznīcā”.⁵⁶ 20. augustā tika izstrādāti vairāki pret Kustības locekļiem vērsti lēmumprojekti – par Akmentiņa atbrīvošanu no Teoloģijas semināra rektora amata, Beimaņa atbrīvošanu no prāvesta amata un Plātes suspendēšanu (t. i., atstādināšanu uz laiku) no mācītāja un prāvesta amatiem uz vienu gadu, lūdzot Kokaru-Tropu anulēt viņam izsniegto reģistrācijas apliecību.⁵⁷ Šie lēmumprojekti tika pieņemti 27. augustā Konsistorijas plenārsēdē⁵⁸ – nerasniedzot Satversmē paredzēto balsu vairākumu.

Kuldīgas draudzes locekļi iesniedza Konsistorijai prasību “šo netaisno un nekristīgo lēmumu pārskatīt”.⁵⁹ Pēc tam, kad laikraksts “Padomju Jaunatne” 18. septembrī publicēja Plāti un citus Kustības locekļus apmelojošu rakstu “Farizeji bez maskām”,⁶⁰ Kuldīgas draudzes padome nosūtīja vēstuli redakcijai, kurā pieprasīja to atsaukt, publicēt draudzes protestu un atvainošanos nepatiesi apvainotajiem, un aicināja pārstāt Plāti vajāt.⁶¹ Kuldīgas draudzes padome 14. oktobrī nosūtīja arī vēstuli RLP, kurā rakstīja, ka Plātes reģistrācijas anulēšanas lēmums “tika pamatots vienīgi ar Latvijas ev. lut. Baznīcas vadības prasību”, kura “no savas puses nespēja kaut cik saprātīgi pamatot šo galēji netaisno akciju”, un “noteikti prasām Jūsu iejaukšanos, lai veicinātu taisnības uzvaru un pārskatītu Kokara-Tropa netaisno lēmumu”.⁶²

55 Ziņas no Latvijas. *Laiks*, 25.07.1987., 59, 1. lpp.

56 LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 6, 29.07.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 233.–234. lp.

57 LELB Konsistorijas paplašinātās prezidija sēdes protokols Nr. 145, 20.08.1987. LELB arhīvs, 1–3–49, 150.–151. lp.

58 LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 7, 27.08.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 235.–236. lp.

59 Gaismas akcija. Paula Kļaviņa telefonsarunas ar J. Rožkalnu, J. Rubeni, M. Ludviku transkripts, 21.09.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

60 Pipars, Ābelis 1987.

61 Kuldīgas draudzes vēstule “Padomju Jaunatnes” redakcijai, 24.09.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

62 P. Brūvera un M. Plātes telefonsarunas transkripts, 28.10.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

Mesters, kurš bija viens no PSRS delegācijas locekļiem⁶³ Ronalds Reigana (*Ronald Reagan*) un Mihaila Gorbačova tikšanās laikā Vašingtonā, 1987. gada 8. decembrī sarunā ar ASV Pārstāvju palātas un Helsinku komitejas locekli Edvardu Feigenu (*Edward F. Feighan*) LELB trimdas daļas pārstāvju Jura Čālīša, Māra Ķirsona un Vārsberga klātbūtnē apsolīja uzsākt sarunas ar Kustību 1988. gada 7. un 8. janvārī, bet ne vēlāk kā 15. janvārī,⁶⁴ tomēr 5. janvāra Konsistorijas sēdē lēmums par Plātes suspendāciju tika atstāts nemainīgs.⁶⁵ Konsistorija arī lūdza Kokaru-Tropu uzsākt Plātes kriminālvajāšanu par dievkalpojumu vadīšanu Kuldīgas draudzē bez valsts iestāžu atļaujas.⁶⁶

Tomēr jau 1988. gada 26. janvārī Konsistorijas plenārsēdē, uz kuru – kā tika iepriekš solīts⁶⁷ gan Kustībai, gan starptautiskajiem partneriem – bija atlikti jautājumi par dialogu ar Kustību, iezīmējās skaidrs pagrieziena attieksmē pret Plāti. Tajā Liepiņš, kurš bija viens no dialoga ierosinātājiem, aicināja atņemt Akmentiņam “stingro bridinājumu”, novērtējot to kā pārspilētu un nepamatotu, jo “tomēr lielu un svētīgu darbu kā rektors viņš ir veicis mūsu Teoloģijas seminārā, ko Konsistorija nekad nav apšaubījusi”.⁶⁸ Liepiņš, atzīstot, ka ir “pieļautas novirzes” un “šodien ir grūti tās labot bez savu kļūdu atzīšanas un atsacīšanās no savas iedomātās taisnības”, aicināja arī atcelt Konsistorijas lēmumu par Plātes atstādināšanu, jo “daļā Konsistorijas locekļu valda pārliecība, ka Konsistorijas plenārsēdes lēmums par mācītāja Plātes suspendāciju ir bijis kļūdainis un nepārliecinošs”.⁶⁹ Liepiņa priekšlikumu atbalstīja Zālītis, Gailītis un Alfons Vecmanis. Jānis Bērziņš un Sproģis palika pie “sava iepriekšējā plēnumā paustā viedokļa”. Lēmumu par mācītāja tiesību atjaunošanu nolēma ar četrām balsīm “par”, divām balsīm “pret” un divām “atturoties”. Atturējās Mesters un Valdis Amols. Liepiņš pats gan neatbalstīja Kustības idejas un aktivitātes, uzskatīja, ka “nekādu pozitīvu savīļojumu šī kustība nav radījusi, [...] tā ir ienesusi ne mazums nemiera un sarežģījumu” un ka tā “pārprot laiku un situāciju, kurā viņi dzīvo un kurā viņi atrodas”.⁷⁰

63 E. Feigena vēstule Leonīdam Zivertam, 12.01.1988. LELBA arhīvs.

64 Vēstule visiem LELBAs mācītājiem, 16.12.1987. LELBA arhīvs.

65 LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 1, 05.01.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 239. lp.

66 Vārsberga vēstule E. Feigenam, 18.01.1988. LELBA arhīvs.

67 LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 2, 26.01.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 237. lp.

68 Ibidem, 243. lp.

69 Ibidem, 244.–245. lp.

70 Liepiņa vēstule E. Ķiplokam, 05.02.1987. LELBA arhīvs.

Galvenie iniciatori Konsistorijas lēmumiem pret Plāti bija Jānis Bērziņš un Sproģis. Rubenis telefonsarunā ar Brūveru 1988. gada 20. janvārī norādīja, ka Bērziņš ievēlēts Konsistorijā tāpēc, ka uztur ciešas attiecības ar padomju okupācijas režīmu, tai skaitā VDK, un viņa paspārnē "izaudzināts" un Konsistorijā iekļūvis arī Sproģis, "kurš nu cenšas cik vien spēj izpatikt savam labvēlim Bērziņam un tai valsts varas iestādei, kas stāv aiz Bērziņa". Rubenis norādīja, ka Mestera rīcību nosaka bailes un respekts pret Bērziņu, tāpēc viņu "varam redzēt pilnīgā apjukumā", un, "tikai nonākot rietumos, viņš var nedaudz atraisīties no tām važām", un šajos apskaidrības brīžos "Mesters runā gluži saprātīgi, un šķiet, ka viņš patiesi vēlas izbeigt konfliktu baznīcā, bet, tikko viņš nonāk atkal savu stagnācijas perioda palieku iespaidā, tā bailes un nedrošība ņem pārsvaru tik lielā mērā, ka arhibīskaps, pat ignorējot savu reputāciju un godu, publiski atsakās no saviem rietumos teiktajiem vārdiem un svinīgi dotajiem solījumiem".⁷¹

LELB Konsistorijas nostāja pret Plāti un Kustību kopumā kļuva pielaidīgāka. To var skaidrot ar VDK attieksmes maiņu pret Kustību. Kā ziņoja trimdas izdevums "Laiks", 1988. gada 9. februārī Plāte tika uzaicināts pie RLP pilnvarotā, kura "kabinetā bija sanācis viss viņa aparāts, visi vietnieki un, šķiet, arī visi instruktori", uz sarunu, kuras "tonis bijis pārsteidzoši draudzīgs", apsolut mēģināt "izdarīt spiedienu uz Konsistoriju, lai tā atkāpjas no stūrgalvības".⁷²

Drīz pēc šīs tikšanās Latvijas Radio 24. un 29. februārī pārraidīja pirmos radoraidījumus par Kustību. Tos vadīja radiožurnālists Aivars Bērziņš, un tajos piedalījās Kokars-Trops, Mesters, Jānis Bērziņš, Vanags un Sproģis. Pirms radoraidījuma 23. februārī Plātes dzīvoklī Kuldīgas ielā notika saruna par situāciju LELB ar raidījuma organizētājiem – Aivaru Bērziņu un Ilmāru Latkovski.⁷³

LELBA 5. Sinode 1987. gada 11. oktobrī⁷⁴ un LELBA Pārvalde 11. un 12. decembra sēdēs⁷⁵ aicināja atcelt lēmumus pret Plāti un citiem Kustības locekļiem. Lielu ieguldījumu starptautiskā spiediena radīšanā veica Feigens,⁷⁶ par "baznīcā populāro līderu atlaišanu" ziņojot ASV Kongresam un savācot 109 tā locekļu parakstus protesta vēstulei RLP priekšsēdētājam Konstantīnam

71 P. Brūvera telefonsarunas ar J. Rubeni transkripts, 20.01.1988. LELBA arhīvs.

72 Plāte pie Kokara-Tropa. Režīma pārstāvji uzsāk dialogu ar "Atdzimšanas un atjaunošanās" grupu. *Laiks*, 09.03.1988., 1. lpp.

73 Intervija ar Modri Plāti, 10.07.2024.

74 LELBA 5. Sinodes "Rezolūcija par baznīcu Latvijā", 11.10.1988. Hronoloģiski dokumenti par plaisu dzimtenes baznīcā 1987. gadā. I. LELBA arhīvs.

75 LELBA 5. Sinodes vēstule LELB "Atdzimšanas un atjaunošanās" kustībai, 14.12.1987. LELBA arhīvs.

76 E. Feigena vēstule ASV Kongresa locekļiem "Help the Latvian Lutheran Church Fight Soviet oppression", 27.10.1987. LELBA arhīvs, Pāvila Brūvera privātarhīvs.

Harčevam.⁷⁷ Izlīguma ar Kustību risinājumos iesaistījās gan Zviedrijas, gan Kanādas luterāņu bāznicu bīskapi,⁷⁸ kā arī Pasaules luterāņu federācijas ģenerālsekretārs Gunnars Stolsets (*Gunnar Stålset*), kurš 1987. gada 14. novembrī ieradās Rīgā, tikās ar Kustības locekļiem un organizēja kopīgu LELB Konsistorijas un Kustības sanākumi.⁷⁹ Nozīmīgu morālo atbalstu sniedza Reigana tikšanās ar Baltijas valstu cilvēktiesību aktīvistiem un reliģiskajiem līderiem, kuru vidū bija arī Plāte, 1988. gada 30. maijā viņa vizītes laikā Maskavā. Šādu tikšanos iniciēja ASV Kongresa Baltijas valstu un Ukrainas komiteja 18. maija vēstulē Reiganam,⁸⁰ rosinot uz šo tikšanos no Latvijas aicināt Juri Vidiņu, Rubeni, Plāti un Ivaru Žukovski, kā arī septiņus pārstāvjus no Igaunijas un septiņus no Lietuvas. To pieprasīja arī seši ASV senatori un 32 ASV Kongresa pārstāvji.⁸¹ Plāte bija arī viens no četriem baltiešu pārstāvjiem no Latvijas, Lietuvas un Igaunijas, kurš pēc disidentu tikšanās 1988. gada 30. maijā parakstīja pateicības vēstuli Reiganam, par ko nākamajā dienā ziņoja Pasaules Brīvo latviešu apvienība, kurai šo ziņu nodeva Brūvers. Vēstulē tika norādīts, ka tikšanās ar Reiganu baltiešu tautām nozīmē lielu morālu atbalstu.⁸²

LELB Konsistorijas nostājas maiņu ietekmēja arī arvien pieaugošā neapmierinātība mācītāju vidū. 1988. gada 8. maijā 49 mācītāji parakstīja iesniegumu LELB Satversmes komisijai, paužot uzskatu, ka kopš 1987. gada 27. augusta Konsistorijas plenārsēdes līdzšinējā Satversme ir zaudējusi spēku, jo “nu jau gandrīz gadu ilgi 27. augusta plenārsēdē pieņemtie lēmumi, kuri ir kliežošā pretrunā ar līdzšinējo Satversmi, joprojām nav atcelti”, līdz ar to ir “tikai divi saprāta ceļi – vai nu atcelt lēmumus, kuri ignorē Satversmes burtu un garu, un saukt pie atbildības tos, kas Satversmi pārkāpuši, vai arī atzīt, ka līdzšinējā Satversme nav spēkā līdz pēdējai konsekvencei, ieskaitot arī to, ka spēkā nav arī līdzšinējā Ģenerālās Sinodes veidošanas un sasaukšanas prakse”.⁸³

77 Feigena un Hojera vēstule Konstantīnam Harčevam, 19.11.1987. LELBA arhīvs.

78 Kanādas bīskapu vēstule Mesteram, 16.12.1987. LELBA arhīvs.

79 Luterāņu federācijas ģenerālsekretārs Stolsets Rīgā 17.11.1987., materiāls radioraizīdījumam “Brīvā Eiropa”. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

80 ASV Kongresa Baltijas valstu un Ukrainas komitejas vēstule Ronaldam Reiganam, 18.05.1988. LNA-LVA, 2197-1-102, 219.-220. lp.

81 Chumachenko 1988.

82 ASV Kongresa Baltijas valstu un Ukrainas komitejas vēstule Ronaldam Reiganam, 214. lp.

83 49 garīdznieku iesniegums Latvijas Ev. lut. baznīcas Satversmes komisijai, 08.05.1988. LELBA arhīvs.

11. jūlijā Konsistorija⁸⁴ Plāti ievēlēja mēnešraksta "Ceļš" redakcijā, kuru atjaunot bija ierosinājusi Kustība.⁸⁵ Plāti atbalstīja arī Liepiņš, kuram pret viņu bija "kāda īpaša labvēlība".⁸⁶ 22. augustā⁸⁷ Plāti atjaunoja arī prāvesta un Teoloģijas seminārā mācībspēka amatos. 17. un 18. oktobra Mācītāju konferencē⁸⁸ Plāti ievēlēja par vienu no prezidija locekļiem. Pēc Kavača ierosinājuma konferences dalībniekus aptaujāja par vēlamajiem 1989. gada Sinodē iebalsojamiem Konsistorijas un revīzijas komisijas locekļiem. Aptaujas rezultāti atklāja, ka lielāko balsu skaitu ir saņēmis Plāte (49), Gailītis (48), Rubenis (44) un Liepiņš (44). Mesters ar saņemtajām 42 balsīm ierindojās piektajā vietā.⁸⁹

Sabiedrības iekšējā transformācija un attīstība

Kustības sākotnējais mērķis bija panākt izmaiņas LELB vadībā, kas īstenojās 1989. gada 11.–12. aprīļa LELB Ģenerālajā Sinodē, kad par arhibīskapu ievēlēja Kustības kandidātu Gailīti un Konsistorijas sastāvā tikai Kustības pārstāvjus.⁹⁰ Otrs mērķis bija iekšējās pārmaiņas cilvēkā un sabiedrībā, veicinot ilgtspējīgas pārmaiņas – padomju domāšanas un realitātes uztveres modeļu ietekmētas un veidotas sabiedrības transformāciju. Šo mērķi Kustības locekļi – lielākoties Plāte un Rubenis – sāka baznīcai un sabiedrībai komunicēt 1988. gada vidū.

1988. gada jūlijā žurnāls "Avots" publicēja Lailas Brunovskas interviju ar Plāti, kurā viņš puda uzskatu, ka ir jāiekustina tautas aizmigusī daļa, kura dzīvo "bez Lielās idejas". Ir jāpalīdz cilvēkiem "saprast, kā dzīvot, kādēļ dzīvot, kur un kā iegūt spēku pareizai, īstai dzīvošanai".⁹¹ Plāte – līdzīgi kā Vāclavs Havels, kurš savā Jaungada uzrunā 1990. gadā sacīja, ka bēdīgākais ir morālistiski iztukšota

84 LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 5, 11.07.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 249. lp.

85 Šāda izdevuma izveidošanu atbalstīja arī Reliģijas lietu padomes pilnvarotais, jo 1988. gada 9. februāra sarunā ar Plāti norādīja, ka vienīgais pieļaujamais teoloģiskais izdevums baznīcā būtu "reliģisks žurnāls Konsistorijas uzraudzībā". Plāte pie Kokara-Tropa. Režīma pārstāvji uzsāk dialogu ar "Atdzimšanas un atjaunošanās" grupu. *Laiks*, 09.03.1988., 1. lpp.

86 Intervija ar Modri Plāti, 05.07.2024.

87 LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 6, 22.08.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 255. lp.

88 LELB Mācītāju konferences protokols, 17.–18.10.1988. LELBA arhīvs.

89 Ibidem.

90 LELB 14. Ģenerālās Sinodes 1989. gada 11. un 12. aprīlī Rīgā, Jaunajā Sv. Ģertrūdes baznīcā, protokols. LELB arhīvs, 1–3–17.

91 Brunovska 1988, 67.

vide,⁹² – uzskatīja, ka jaunajā un daļēji vidējā paaudzē ir “idejisks vakuums, vilšanās piedāvātajos lozungos”.⁹³ Idejiski līdzīgi sprediķoja arī mācītāji Vācijas Demokrātiskajā Republikā, norādīdami, ka miermīlīgā revolūcija nes ne tikai politiskus, bet arī garīgus jaunsākumus, ka baznīcas atbildība ir, lai šī revolūcija notiek Jēzus Kristus garā.⁹⁴

Plātem “kristietība ir cilvēka pārvērtības un iekšējās atbrīvošanās skola”,⁹⁵ un pirmais sabiedrības iekšējās attīstības mērķis ir nožēlošana, grēksūdze – “grūtais vērtību pārvērtēšanas un attieksmes maiņas process ikdienā”.⁹⁶ Šo izmaiņu galvenais instruments Plātes redzējumā bija dievkalpojums – teju vienīgais, cilvēku lielākajam vairumam tobrīd nepazīstamais komunikācijas veids, lai “ielūkotos sirdsapziņā”. “Dievkalpojums nav pasākums, kuru apmeklējam, lai noklausītos. [...] Dievkalpojums ir dialogs. Liturģija jūs uzrunā dialoga veidā. Un prasa atbildi.”⁹⁷

LTF dibināšanas kongresa aizlūgumā⁹⁸ Plāte pauda nācijas iekšējās attīstības un izmaiņas programmu. Viņš uzsvēra sabiedrībā novērojamās divas pieejas – “nacionālo, latvisko līniju” un “šim laikam neparastāko – garīgo, ticības un palāvības līniju jeb kristīgo domāšanas veidu”. Plāte uzskatīja, ka šīs divas pieejas ir jāapvieno un ka šīs apvienošanas sākums ir grēksūdze. Baznīcas aicinājums bija kļūt par “piedošanas eksperti”, kas neļauj ļauno vienkārši aizmirst vai ignorēt; kas var palīdzēt pagātnes sekas vērst par labu, vienlaikus nespējot pagātni atsaukt – nedz pašai savu, nedz visu kopīgo.⁹⁹ Laikraksta “Svētdienas Rīts” rakstā “Latvieši abpus okeāna” Plāte 1989. gadā atzīmēja: “Rainis kādā darbā jautā – uz kā dibināsies Latvijas valsts? Un pats atbild – uz sapni. Bet varbūt Baznīca būs tā, kas parādīs ceļu tautai, kā sapni vērst īstenībā [...]”.¹⁰⁰

Liepiņš 1988. gada 11. jūlijā Konsistorijas plenārsēdē bija iesniedzis rezolūciju, kurā “Latvijas luterāņu baznīca aicināta nožēlot savas pagātnē – staļinistiskajā ērā pieļautās kļūdas” un kurā tika uzsvērts, ka arī baznīcā notikušas netaisnīgas represijas gan pret mācītājiem, gan draudžu locekļiem – “kļūdas, kas līdz pat šai dienai atstājušas savus rezultātus, un no šīm kļūdām baznīcai būtu

92 Garton Ash 1990, 457.

93 Brunovska 1988, 67.

94 Pelz 2019, 230–231.

95 Plāte 1989a, 66–67.

96 Ibidem.

97 Brunovska 1988, 68.

98 Sprediķis Rīgas Domā 1988. gada 9. oktobrī. Veltījums LTF 1. kongresam. Pieejams: <https://www.barikadopedija.lv/raksti/383589> (skatīts 11.02.2022.).

99 Vanags 2019.

100 Plāte 1989b, 3.

jāatsakās, jo, ja jau laicīgā sabiedrība šodien nožēlo savu pagātni, tad baznīcai vajadzētu šim piemēram vismaz sekot, ja nu tā nav bijusi spējīga iet pa priekšu". Tomēr Konsistorija toreiz ar balsu vairākumu šo rezolūciju noraidīja – "Latvijas luterāņu baznīcai nekas šajā ziņā neesot, ko nožēlot."¹⁰¹

Kustība savu darbību noslēdza ar izmaiņām LELB vadībā. Kā norāda Vanags: "Pēc tam mēģinājām turpināt, bet īsti nebija skaidrs, ko mēs tālāk varētu darīt, jo viss, ko bijām sprauduši par mērķi – atbrīvot baznīcu no padomju iestāžu iespaida un varas – 1989. gadā faktiski bija sasniegts. Pāris reižu vēl sapulcējāmies un viss."¹⁰² Plāte un redzamākie Kustības locekļi turpināja vēl aktīvāk darboties savās draudzēs un LELB vadībā, saskaroties ar grūti aptveramu ikdienas darbu apjomu.

LELB, tāpat kā citu postsociālistisko valstu baznīcām, nebija viegli kā savu pamatuzdevumu izvirzīt izskaidrošanos ar savu sociālistisko vai komunistisko pagātni un kļūt par šī uzdevuma vizionārēm un pionierēm.¹⁰³ Raksta autors kā šīs baznīcas pārstāvis¹⁰⁴ pārfrāzē Tomāša Halīka (*Tomáš Halík*) teikto, ka baznīcas, kurām pietika drosmes atklāti vispirms izskaidroties ar kolaboracionismu savās rindās, "redzēt balķi savās acīs", arī ieguva ticamību un morālās tiesības veltīt savu darbību sabiedrības nedziedināto rētu terapijai.¹⁰⁵

Latvijā, tāpat kā daudzās citās bijušajās sociālistiskā un komunistiskā režīma valstīs, ātri kļuva skaidrs, ka, lai arī baznīcas spēlēja nozīmīgu lomu sabiedrīkās iekārtas pārveidē, tās nespēja sekularizācijas apstākļos iniciēt ilgtspējīgas un noturīgas izmaiņas cilvēku reliģiozitātē un garīgumā – komunistisko vajāšanu beigas nebūt neiezīmēja sākumu laikmetam un sabiedrībai, kurā reliģija atkal būtu relevanta vairumam cilvēku.¹⁰⁶ LELB draudžu locekļu skaits no 1986. gada līdz 2007. gadam¹⁰⁷ pieauga no 25 000¹⁰⁸ līdz 41 000, sasniedzot lielāko skaitu 2016. gadā – 43 300, bet pēc tam katru gadu samazinājās līdz 32 700 draudzes locekļiem 2022. gadā. Tas ļauj secināt, ka, lai arī Trešās Atmodas laikā interese par iesaistīšanos LELB paaugstinājās un tās draudzes locekļu skaits absolūtos skaitļos

101 Pāvila Brūvera un Jura Rubeņa telefonsarunas transkripts, 27.07.1988. LELBA arhivs.

102 Zirnis 2017, 15.

103 Beljakova, Bremer, Kunter 2016, 217–218.

104 Raksta autors ir ordinēts par LELB mācītāju pirms 29 gadiem un šajos gados ir aktīvi darbojies LELB draudzēs.

105 Halík 2022, 153.

106 Beljakova, Bremer, Kunter 2016, 215.

107 No 2007. gada LELB statistika tiek publicēta ikgadējā izdevumā "Baznīcas Gadagrāmata".

108 LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 4, 18.03.1987. LELB arhivs, 1–3–42, 220. lpp.

palielinājās, tomēr – ņemot vērā, ka 20. gadsimta 80. gadu beigās LELB piedēvēja mazāk nekā 1% iedzīvotāju, bet 2021. gadā – vien 1,8%, – būtisks draudzes locekļu skaita pieaugums pēc Latvijas neatkarības atjaunošanas nav noticis.¹⁰⁹

Noslēgums

Plātes iedvesmotā Kustība izveidojās, paplašinoties un attīstoties 20. gadsimta 80. gadu sākumā dibinātajai mācītāju neformālajai grupai. Sākot ar 80. gadu vidu, viņiem piebiedrojās arvien vairāk mācītāju, kuri apzinājās baznīcas vadības nespēju, neprasmi un nevēlēšanos atsaukties sava laika cilvēku garīgajām vajadzībām un padarīt baznīcu nozīmīgu sabiedrībai. Baznīcas vadība nespēja adekvāti reaģēt nedz uz sabiedrībā notiekošo, nedz uz ideoloģiskajām un politiskajām izmaiņām padomju valsts dzīvē, tādā veidā pakāpeniski zaudējot cieņu un uzticēšanos sabiedrības acīs. 1988. gada vidū Kustības dalībnieku un citu pārmaiņām atvērtu mācītāju un draudžu darbības rezultātā LELB pamazām iekļāvās sabiedriskajos pārmaiņu procesos. Plātes un viņa domubiedru iedvesmotā Kustība padarīja LELB ticamu, un tā sāka apzināties savu lomu un uzdevumu sabiedrības transformācijā. LELB atguva cieņu sabiedrībā, iznāca no izolācijas, nostiprināja juridiski savu vietu un lomu.

SAĪSINĀJUMI / ABBREVIATIONS

LELB – Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca

LELBA – Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca Amerikā

LTF – Latvijas Tautas fronte

LNA-LVA – Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīvs

PSRS – Padomju Sociālistisko Republiku Savienība

RLP – PSRS Reliģijas lietu padome

VDK – PSRS Valsts drošības komiteja

109 Iedzīvotāju skaits un tā izmaiņas. Pieejams: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaits/247-iedzivotaju-skaits-un-ta-izmainas> (skatīts 12.07.2023.).

BIBLIOGRĀFIJA / BIBLIOGRAPHY

Nepublicētie avoti / Unpublished Sources

- 19 mācītāju vēstule arhibīskapam un Konsistorijai, 31.03.1987. LELB Amerikā arhīvs (Čikāga; turpmāk: LELBA arhīvs).
- 49 garīdznieku iesniegums Latvijas Ev. lut. baznīcas Satversmes komisijai, 08.05.1988. LELBA arhīvs.
- Aģenta "Pols" ziņojums LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē "Delta-Latvija", 06.04.1988. LNA-LVA, Latvijas Valsts arhīva VDK digitālo dokumentu lasītava.
- Aģenta "Zenta" ziņojums [kr. val.] LPSR VDK Informācijas analīzes daļas elektroniskajā datu bāzē "Delta-Latvija", 14.04.1983. LNA-LVA, Latvijas Valsts arhīva VDK digitālo dokumentu lasītava.
- Apkārtraksts Latvijas ev. lut. Baznīcas garīdzniekiem, draudžu padomēm un revīzijas komisijām, 20.04.1987. LELBA arhīvs.
- ASV Kongresa Baltijas valstu un Ukrainas komitejas vēstule Ronaldam Reiganam, 18.05.1988. LNA-LVA, 2197–1–102, 219.–220. lp.
- E. Feigena vēstule ASV Kongresa locekļiem "Help the Latvian Lutheran Church Fight Soviet oppression", 27.10.1987. LELBA arhīvs, Pāvila Brūvera privātarhīvs.
- E. Feigena vēstule Leonidam Zivertam, 12.01.1988. LELBA arhīvs.
- Feigena un Hojera vēstule Konstantīnam Harčevam, 19.11.1987. LELBA arhīvs.
- Gaismas akcija. Paula Kļaviņa telefonsarunas ar J. Rožkalnu, J. Rubeni, M. Ludviku transkripts, 21.09.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.
- Garīdznieku grupas "Atdzimšana un atjaunošanās" dokuments Nr. 1, 14.06.1987. Aivara Beimaņa privātarhīvs.
- E. Kokara-Tropa ziņojums PSRS Reliģijas lietu padomes vadītāja vietniekam L. A. Cibulskim. Informācija par ārkārtas Ģenerālo Sinodi LELB. LNA-LVA, 1419–3–265, 47. lp.
- Informatīvā atskaite par 1966. gadu PSRS MP Reliģijas lietu padomes priekšsēdētājam V. A. Kurojedovam, Latvijas Kompartijas CK sekretāram A. Vosam un Latvijas PSR MP priekšsēdētāja vietniekam V. Krūmiņam [kr. val.], 18.02.1967. LNA-LVA, 1419–3–281, 89. lp.
- Informatīvā atskaite par 1983. gadu PSRS MP Reliģijas lietu padomes priekšsēdētājam V. A. Kurojedovam [kr. val.], 10.03.1967. LNA-LVA, 1419–3–295, 112. lp.
- Intervija ar Juri Rubeni, 27.03.2013.
- Intervija ar Modri Plāti, 05.07.2024.
- Intervija ar Modri Plāti, 10.07.2024.
- Jāņa Rožkalna atklātā vēstule latviešu sabiedrībai [angļu val.], 29.04.1987. Hronoloģiski dokumenti par plaisu dzimtenes baznīcā 1987. gadā. I. LELBA arhīvs.
- Jāņa Rožkalna un Pāvila Brūvera telefonsarunas transkripts, 12.05.1987. LELBA arhīvs.
- Kanādas bīskapu vēstule Mesteram, 16.12.1987. LELBA arhīvs.

- Kuldīgas draudzes vēstule "Padomju Jaunatnes" redakcijai, 24.09.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.
- Kuldīgas evaņģēliski luteriskās draudzes kopsapulces protokols, 03.03.1987. Kuldīgas Sv. Annas evaņģēliski luteriskās draudzes arhīvs, 169.–170. lp.
- Kustības "Atdzimšana un atjaunošanās" lēmums Nr. 1, 28.07.1987. Aivara Beimaņa privātarhīvs.
- Kustības "Atdzimšana un atjaunošanās" vēstījums LELBA draudzēm [bez datējuma]. LELBA arhīvs.
- Latvijas cilvēktiesību aizstāvēšanas grupas "Helsinki-86" iesniegums Helsinku līguma parakstītāju valstu valdībām, 14.05.1987. LELBA arhīvs.
- Laugalis, Dzintars (1998). *Kustība "Atdzimšana un atjaunošanās" – LELB atjaunotnes kustība*. Bacc. theol. Jūrmala: Latvijas Ev. lut. Kristīgā akadēmija.
- LELB 14. Ģenerālās Sinodes 1989. gada 11. un 12. aprīlī Rīgā, Jaunajā Sv. Ģertrūdes baznīcā, protokols. LELB arhīvs, 1–3–17.
- LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 3, 25.02.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 218. lp.
- LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 4, 18.03.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 223.–224. lp.
- LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 6, 29.07.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 233.–234. lp.
- LELB Konsistorijas paplašinātās plenārsēdes protokols Nr. 7, 27.08.1987. LELB arhīvs, 1–3–42, 235.–236. lp.
- LELB Konsistorijas paplašinātās prezidija sēdes protokols Nr. 145, 20.08.1987. LELB arhīvs, 1–3–49, 150.–151. lp.
- LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 1, 05.01.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 239. lp.
- LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 2, 25.02.1986. LELB arhīvs, 1–3–42, 209. lp.
- LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 2, 26.01.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 237. lp.
- LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 4, 22.07.1986. LELB arhīvs, 1–3–42, 214.–215. lp.
- LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 5, 11.07.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 249. lp.
- LELB Konsistorijas plenārsēdes protokols Nr. 6, 22.08.1988. LELB arhīvs, 1–3–42, 255. lp.
- LELB Mācītāju konferences protokols, 17.–18.10.1988. LELBA arhīvs.
- LELB Mācītāju konferences protokols, 22.11.1983. LELB arhīvs, 1–3–15.
- LELBA 5. Sinodes "Rezolūcija par baznīcu Latvijā", 11.10.1988. Hronoloģiski dokumenti par plaису dzimtenes baznīcā 1987. gadā. I. LELBA arhīvs.
- LELBA 5. Sinodes vēstule LELB "Atdzimšanas un atjaunošanās" kustībai, 14.12.1987. LELBA arhīvs.
- Liepīņa vēstule E. Ķiplokam, 05.02.1987. LELBA arhīvs.
- Luterāņu federācijas ģenerālsēkretārs Stolsets Rīgā 17.11.1987., materiāls radioraidījumam "Brīvā Eiropa". Pāvila Brūvera privātarhīvs.

Mācītājs Modris Plāte 1987. gada pavasarī. Hronoloģiski dokumenti par plaisu dzimtenes baznīcā 1987. gadā. I. LELBA arhīvs.

Māris Ludviks. Pāvila Brūvera telefonsarunas transkripts, 06.03.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

Pāvila Brūvera telefonsarunas ar Juri Rubeni transkripts, 20.01.1988. LELBA arhīvs.

Pāvila Brūvera un Jura Rubeņa telefonsarunas transkripts, 27.07.1988. LELBA arhīvs.

Pāvila Brūvera un Modra Plātes telefonsarunas transkripts, 28.10.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

Vārsberga vēstule "Pastor Modris Plate needs Your help", 02.04.1987. Pāvila Brūvera privātarhīvs.

Vārsberga vēstule E. Feigenam, 18.01.1988. LELBA arhīvs.

Vārsberga vēstule E. Kokaram-Tropam, arhibīskapiem A. Lūsim un E. Mesteram, 29.04.1987. LELBA arhīvs.

Vārsberga vēstule Gunnaram Stolsetam un Džonam Hokam [angļu val.], 29.04.1987. LELBA arhīvs.

Vēstule visiem LELBAs mācītājiem, 16.12.1987. LELBA arhīvs.

Publicētie avoti un literatūra / Published Sources and Literature

Beljakova, Nadezhda; Bremer, Thomas; Kunter, Katharina (2016). *"Es gibt keinen Gott!" Kirchen und Kommunismus. Eine Konfliktgeschichte*. Freiburg, Basel und Wien: Herder.

Bergmanis, Aldis (2006). Latvijas Evaņģēliski luteriskā baznīca (1944–1968). *Teoloģija: Teorija un prakse. Mūsdienu latviešu teologu raksti, I*. Sast. Juris Rubenis. Rīga: Zvaigzne ABC, 294.–387. lpp.

Brunovska, Laila (1988). Katram rītam savs rēbuss. Intervija ar Kuldīgas Sv. Annas ev. luterāņu draudzes mācītāju Modri Plāti. *Avots*, 7, 67.–70. lpp.

Chumachenko, Katherine (1988). Six Senators ask President to meet with Lithuanian Human Rights Activists in Moscow. Lithuanian Information Center. Pieejams: <https://www.reaganlibrary.gov/public/digitallibrary/smf/publicliaison/chumachenko/oa18287/40-092-40031983-0a18287-007-2017.pdf> (skatīts 28.05.2024.).

Delfi TV ar Jāni Domburu. *Maisi valā: tolaik domāju, ka visi mācītāji Latvijā sadarbojas ar čeku. Atbild Juris Cālītis*. Pieejams: <https://www.delfi.lv/delfi-tv-ar-jani-domburu/pilnie-raidijs/maisi-vala-tolaik-domaju-ka-visi-macitaji-latvija-sadarbojas-ar-ceku-atbild-juris-calitis-pilns-ieraksts.d?id=52560011> (skatīts 01.12.2022.).

Domburs, Jānis (2018). Nevienam neesmu solījis būt vienkāršs. Pieejams: <https://www.santa.lv/raksts/klubs/janis-domburs-nevienam-neesmu-solijis-but-vienkarss-25978/> un <https://timenote.info/lv/Armands-Akmentins> (skatīts 11.02.2023.).

Garton Ash, Timothy (1990). *Ein Jahrhundert wird abgewählt. Aus den Zentren Mitteleuropas 1980–1990*. München und Wien: Carl Hanser Verlag.

Halík, Tomáš (2022). *Der Nachmittag des Christentums. Eine Zeitansage*. Freiburg, Basel und Wien: Herder.

- Iedzīvotāju skaits un tā izmaiņas. Oficiālās statistikas portāls. Pieejams: <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/iedzivotaji/iedzivotaju-skaits/247-iedzivotaju-skaits-un-ta-izmainas> (skatīts 12.07.2023.).
- Nobeiguma akta pēcvārda vietā. *Cīņa*, 06.01.1976., 3, 3. lpp.
- Padomju žurnālists čekas kalpībā. *Laiks*, 18.08.1990., 66, 8. lpp.
- Pelz, Birge-Dorothea (2019). *Revolution auf der Kanzel. Politischer Gehalt und theologische Geschichtsdeutung in evangelischen Predigten während der deutschen Vereinigung 1989/90*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Pipars, J. Bada laikā velns pat mušas ēd. *Padomju Jaunatne*, 07.01.1987., 4, 2. lpp.
- Pipars, J.; Ābelis, I. Farizeji bez maskām. *Padomju Jaunatne*, 18.09.1987., 180, 3. lpp.
- Plāte pie Kokara-Tropa. Režīma pārstāvji uzsāk dialogu ar “Atdzimšanas un atjaunošanās” grupu. *Laiks*, 09.03.1988., 20, 1. lpp.
- Plāte, Modris (1989a). Atbilde. *Avots*, 1, 66.–67. lpp.
- Plāte, Modris (1989b). Latvieši abpus okeāna. *Svētdienas Rīts*, 3, 3. lpp.
- Rozentāls, Linards (2017). *Izdzīvošana. Sinodālais pārvaldes princips Latvijas Evanģēliski luteriskajā baznīcā 1948.–1984. gadā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Rozentāls, Linards (2024). *Atdzimšana un atjaunošanās. Baznīcu un draudžu potenciāls sabiedrības ilgtspējīgai attīstībai 21. gadsimtā*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
- Rubenis, Juris (2006). Latvijas Evanģēliski luteriskā baznīca un Latvijas Atmodas notikumi (1987–1989). *Teoloģija: teorija un prakse. Mūsdienu latviešu teologu raksti, I. Sast. Juris Rubenis*. Rīga: Zvaigzne ABC, 388.–399. lpp.
- Saal, Yulia von (2014). *KSZE-Prozess und Perestroika in der Sowjetunion. Demokratisierung, Werteumbruch und Auflösung 1985–1991*. München: Oldenbourg Verlag.
- Sprediķis Rīgas Domā 1988. gada 9. oktobrī. Veltījums LTF 1. kongresam. Pieejams: <https://www.barikadopedija.lv/raksti/383589> (skatīts 11.02.2022.).
- Talonens, Jouko (2009). *Baznīca staļinisma žņaugos: Latvijas Evanģēliski luteriskā baznīca padomju okupācijas laikā no 1944. līdz 1950. gadam*. Rīga: Luterisma mantojuma fonds.
- Vanags, Jānis (2019). Sevi meklēt, atrast un neatrast. Pieejams: http://lelb.lv/lv/?ct=lelb_zinjas&fu=read&id=2482 (skatīts 11.02.2023.).
- Zhuk, Sergej (2013). Mezhdū Moskvoj i Zapadom: amerikanistika v Sovetskom Sojuze vo vremja pozdnego socializma, 1956–1991 gg. *Forum novejshej vostochnoevropejskoj istorii i kul'tury*, 1, s. 259–283.
- Zikmane, Elīza (2001). Valsts un Latvijas ev. lut. Baznīcas attiecības laika posmā no 1965. gada līdz 1985. gadam. *Ceļš*, 53, 107.–202. lpp.
- Ziņas no Latvijas. *Laiks*, 25.07.1987., 59, 1. lpp.
- Zirnis, Egils. Dieva noliktā laikā. *Sestdiena*, 28.04.–11.05.2017., 15. lpp.

"CAN WE BE CREDIBLE?"

MODRIS PLĀTE – VISIONARY OF CHANGE IN THE LUTHERAN CHURCH AND SOCIETY IN LATVIA IN THE 1980s

Linards Rozentāls

The study analyses the crisis of credibility of the Latvian Evangelical Lutheran Church (LELB) in the late socialist period, when the church's close cooperation with the Soviet authorities made it unable to respond to the spiritual longings awakening in society, and the transformative processes in the church and society that resulted from the work of the pastor Modris Plāte's and his amateur brothers-inspired pastoral movement "Rebirth and Renewal". The movement's activities that were part of the civic movement in the countries of the socialist bloc, triggered by the adoption of the Helsinki Final Act of the 1975 Conference on Security and Cooperation in Europe, involved the church in the Third Awakening and promoted sustainable change in a society and individual deformed by the Soviet paradigm of thinking.

Keywords: "Rebirth and Renewal" Movement, Latvian Evangelical Lutheran Church, Modris Plāte, Third Awakening

Summary

The article uses archival materials from Latvia and abroad – the Latvian Evangelical Lutheran Church (LELB) in America, as well as private archives of members and supporters of the "Rebirth and Renewal" movement in the Church in Exile, which allows for the reconstruction of the sequence of events, and to reveal the dynamics of the relations between the persons involved, as well as to understand more broadly the significance of the relations between the Movement and the LELB in exile and the contribution to the transformation of the LELB from a marginal and socially irrelevant community into one of the actors of the Latvian Awakening in the person of the "Rebirth and Renewal" movement. The article also uses materials from the private archive of Pāvils Brūvers, who, as a journalist for Radio Free Europe, received updates on events in LELB by telephone, and also illegally smuggled the materials to the West.

In all the socialist countries and the Baltic Soviet republics, the distant and aloof position of the churches in the face of the political changes of the late 1980s was determined by their close and coercive cooperation with the state. As an official organisation within the Soviet system, the LELB was able to survive by fulfilling its assigned role in the sphere in which the Soviet authorities needed it: to support the Soviet system, to be a patriotic representative of the "Soviet homeland", to be in permanent relations with the authorities of the communist occupation regime and to be an actor supporting

the Soviet ideology on the international political scene, at least formally defending socialist values. This way of survival determined the cautious attitude of the official Church towards political and social processes of change. At the same time, in the late 1980s, church members in all the communist regimes of Europe, in various ways, assumed political responsibility, took risks, participated in the change of their countries' political systems and in the collapse of their regimes. In Latvia, this role and responsibility was assumed on behalf of the whole Lutheran Church by the "Rebirth and Renewal" movement, one of whose leaders and officially elected representatives was Pastor Modris Plāte of Kuldīga congregation.

In the 1980s, the LELB experienced a gradual ageing of its members and a rapid loss of relevance in society. However, there were some exceptions. The Kuldīga congregation, where Pastor Modris Plāte started working in 1982, flourished and became the largest and most popular congregation in Soviet Latvia, introducing various innovations and democratising the work of church administration. It was during Plāte's activity that the church developed a model of church work, which was later adopted by many other LELB congregations in the 1990s as part of the transition from the "Soviet-era" model of church work. Plāte played a key role in the opposition group of pastors and their associates in the early 1980s. The group undertook to renounce all ties of cooperation with the State Security Committee, not to hold Soviet holiday services in the parishes, and to create free islands of spiritual opposition. From the mid-1980s onwards, they were joined by an increasing number of pastors who were aware of the inability, ineptitude and unwillingness of the church leadership to respond to the spiritual needs of the people of their time and to make the church relevant to a society in which, under the influence of *perestroika* and democratisation, the first sprouts of change and the precursors of the Third Awakening were beginning to appear. The church leadership was dissatisfied with various unconventional liturgical innovations in the work of Kuldīga parish, while the local Soviet authorities were concerned about the flourishing of religiousness and spirituality in the city. After Plāte, together with other pastors, publicly defended the pastor Māris Ludviks, who had been slandered in the Soviet press, the Soviet authorities forced the church leadership to remove Plāte from the pastorate of the Kuldīga parish, which led to widespread protests among the pastors and a demand that Archbishop Ēriks Mesters be evaluated for his suitability for the position. Recognising their inability to bring about change in the church democratically, the change-oriented pastors formed the "Rebirth and Renewal" movement in the summer of 1987 and demanded a change in Soviet religious policy – to allow the church to work freely and publicly for the good of society. Under the influence of the Soviet authorities, the church leadership began to aggressively crack down on members of the Movement, dismissing them from their jobs in the church and Plāte from the pastorate altogether for one year. The Latvian Evangelical Lutheran Church in Exile, the human rights group Helsinki-86, the Lutheran World Federation, and Radio Free Europe regularly informed the world community about the events in the church. As a result of international pressure and a change of attitude by the State Security Committee, the church leadership also softened its attitude

towards the "Rebirth and Renewal" movement. In the late 1980s, there was a growing divide in the Church between the clergy obedient to and dependent on the regime and the new visionaries, the change-oriented, liturgical and other innovators who were desperately seeking ways to reach out not only to the existing small and dwindling numbers of parishioners, but to the whole society of their time, which was awakening to an interest in spiritual issues and spiritual life. The Church leadership was unable to respond adequately to the developments in society, nor to the ideological and political changes in the life of the Soviet state, thus gradually losing respect and credibility in the eyes of the public. In mid-1988, as a result of the activities of the movement's members and other pastors and congregations open to change, the church gradually became part of the processes of social change. At a time when the official representatives of the Lutheran Church as an institution were increasingly losing credibility in society and in the church itself, the movement inspired by Plāte and his associates made the church credible and began to recognise its role and task in the transformation of society.

The movement's initial aim was to bring about a change in the leadership of the LELB, which was realised at the LELB General Synod of 11–12 April 1989, when the movement's candidate, Kārlis Gailītis, was elected Archbishop and only representatives of the movement were elected to the Consistory. The second goal was the inner change in man and society, promoting sustainable change – the transformation of a society influenced and shaped by Soviet models of thinking and perception of reality. The members of the Movement – mainly Modris Plāte and Juris Rubenis – began to communicate this goal to the Church and society in mid-1988.

The main themes were the awakening of the "asleep part" of the people to spiritual growth, the search for a way out of the total crisis of society, a return to the universal human values of morality and ethics, the realisation that the key to the solution of economic and other problems lies in the inner order, light and strength of man. As the first step in the recovery of society, Plāte saw the coming to terms with the Soviet past, repentance, the difficult process of reassessing values and changing attitudes in everyday life.

It was not easy for the LELB, like other churches in post-socialist countries, to set as their mission to come to terms with their socialist or communist past and to become visionaries and pioneers in this task. Although they played an important role in the transformation of the social order, the churches were not able to initiate sustainable and lasting changes in people's religiosity and spirituality in the face of secularisation: the end of communist persecution did not mark the beginning of an era and society in which religion would once again be relevant to the majority of people.